

Fronteres, fronterers i frontisses

Miquel Izard

Universitat de Barcelona

La Història Sagrada

Vaig anar per primera vegada a Amèrica mercès al general Franco, que tingué la gentilesa de expulsar-me de la Universitat, arran de la Caputxinada; per una colla de coincidències em contractà la Universidad de los Andes de Mérida, Veneçuela; al poc temps, a Caracas, coneguí Marc Aureli Vila i, tot xerrant del meu ofici i esmentant-li el meu recel, em referí una anècdota; abans del 1936 un pagès, narrant-li un esdeveniment li digué: «i això no són històries, és veritat».

Han passat una colla d'anys, 33 en concret, i el desencís i massa vegades el fàstic, pel caire del descabdellament del sistema globalitzat o per l'entabanada del que tants encara ací en diuen democràcia, han incrementat el meu recel envers la majoria dels que asseveren dedicar-se a la recuperació del passat. Deu ésser quelcom semblant al que sentí García Márquez en tornar a visitar algunes ciutats on transcorren els *Doce cuentos peregrinos*, «Ninguna de ellas tenía nada que ver con mis recuerdos. Todas, como en toda la Europa actual, estaban enrarecidas por una inversión asombrosa: los recuerdos reales me parecían fantasmas de la memoria, mientras los recuerdos falsos eran tan convincentes que habían suplantado a la realidad. De modo que me era imposible distinguir la línea divisoria entre la desilusión y la nostalgia».

Des de fa uns quants anys parlo d'Història Sagrada (en endavant **HS**), pel caire taumatúrgic endossat a l'ocorregut a un país; sosté que els seus monarques o polítics, exemplars, honestos i íntegres, governen en benefici de tots; els

seus conqueridors en lloc de matar, violar i saquejar, civilitzaven, pacificaven o fins i tot poblaven; els seus mossens, curulls de virtuts, es desviuen sols per la salut espiritual del ramat; les seves creences són una religió enfront de las dels altres, a tot estirar sectes paganes; el seu art és exquisit, la seva ciència exacta o llurs tècniques superiors. La HS forja, a més, antagonismes descomunals i infinits: les classes explotades, camperols o obrers, són estúpides i no tenen programa propi, els colonitzats són salvatges i/o caníbals, els enemics nacionals disposen de qualitats antagòniques a les pròpies.

La HS, per arrodonir-ho, és androcèntrica, la qual cosa suposa excloure força grups humans notables, des que s'organitzà la societat excedentària, excloent i vinculada a una cultura punitiva: dones i mainada, vells i orats, marginats de tota classe, engarjolats, homosexuals, gitanos o sanadores, titllades per suposat de bruixes. Per la mateixa raó, no s'interessarà en el futur per conjunts ara més o menys contestataris i per tant desdenyats: agnòstics militants, anticonsumistes, aturats o víctimes de contractes escombraria, artistes antisistema, pacifistes i antimilitaristes, ecologistes, feministes, pedagogs contraris al control social i autogestionaris, migrants indocumentats o no, okupes, llibertaris de tota mena o drogaaddictes.

La HS és també eurocèntrica, suposant menystenir concretes matèries, períodes o etapes, per la qual cosa en la llicenciatura d'art es tracta gairebé amb exclusiva la creació occidental, refusant manifestacions espectaculars com les de l'àmbit xinès o mexicà o, per la mateixa raó, hi ha continents sencers oblidats a la llicenciatura d'Història o que són esmentats sols d'una revolada, ni que siguin tan transcendents per al passat de la humanitat com Àsia.

Aquesta concreta visió implica, poso per cas, que el món andalusí, que senyorejà bona part de la Península al llarg de centúries, sigui pormenoritzat sempre des de l'òptica dels conqueridors cristians i d'acord amb documents que aquests perpetraren precisament en un intent de justificar cara a l'avenir el que ells eren ben conscients que havia estat una canallada. Penso que n'hi haurà prou amb un cas, podria comparar-se el que diuen sobre el cardenal Cisneros, entre d'altres coses responsable de l'incendi de la meravellosa biblioteca de Granada, el novel·lista Tariq Ali, *A la sombra del Granado*, i tant col·lega meu autor de hagiografies sobre l'època dels reis, ben anomenats, catòlics.

La HS de qualsevol país que subjuguà territoris d'altri, llunyans o veïns, elabora sempre l'excrecència que batejo Llegendà apologètica i legitimadora (en endavant Lal), detallant que la seva acció ha estat exemplar i antagònica de la d'altres metròpolis, donat que no violaren i/o assassinarren als que ja hi eren, no explotaren, robaren, saquejaren ni arrasaren la terra envaïda, portaren la religió veritable, una llengua admirable, una cultura indescriptible, en breu instauraren la civilització tot anorreant la barbàrie.

He examinat la Lal castellana, catalana o llatinoamericana, que començà arran de la mateixa conquesta i assajant neutralitzar denúncies de conqueridors hispànics, en especial frares, va continuar al llarg del període colonial per igual causa, refluí en el segle XIX quan els liberals engendraren la història nacional. A final

de la centúria, vinculat al que ells en diuen crisi del 98, quan els liberals assajaren dur a terme el seu projecte per la força, amb la dictadura de Primo de Rivera o amb la més reeixida i llarga de Franco i l'han conreat, ben enfervoritzadament, els governs parlamentaris amb motiu del 92 o en els nous plans d'estudi d'història més patriòtics.¹

És simbòlic el fulletó de 30 planes *The Frontier in American History*, de Frederick J. Turner, publicat el 1893, coincidint amb l'Exposició Internacional de Chicago amb motiu del quart centenari de l'arribada de Colom al Carib. En què fantasieja que la història dels EUA és en essència la de la colonització del *Great West*; sosté que terres no ocupades [sic], sempre estigueren en retrocés mentre avançaven els pioners petits propietaris o, dit d'altra manera, la marxa vers l'Oest s'explica per l'existència d'una gran extensió de terres lliures [*free land*], la fam de sòl i la set de llibertat. Pinta un estament complex dominat pel salvatgisme —però compensat per una organització primitiva, fundada en la família— i també per una tendència antisocial, hostil a qualsevol comandament; si bé agrega que la frontera col·laborà a promoure la democràcia; i aquesta va lligada amb l'individualisme; les grans reformes polítiques s'haurien generat als estats de l'Oest, en front d'un Est, més aristocràtic i per tant conservador. Afegeix que la frontera fou bressol de l'americanització, que forjà un caràcter peculiar, individualista, demòcrata, optimista i pragmàtic, que l'avenç de la frontera ha portat una progressiva alliberació d'Europa i un acreixement d'independència sobre bases pròpies. Les noves onades d'immigrants han estat americanitzades, emancipades i foses en una raça mesclada, que no és anglesa ni per la seva nacionalitat ni pel seu caràcter, davant els estats de la costa que han restat més anglosaxons. La frontera hauria estat una vàlvula de

1 «Vendre records i comprar obllits», *Cruïlla*, Barcelona, 1 (maig 1992), 18-19. «1492-1992, anestesistas y amnésicos», *El Ciervo*, Barcelona, 497-498 (ago-sep 1992), 27-30. «Hombres aunque indios. 500 años de leyendas», P. García y M. Izard (coords.) *Conquista y resistencia en la historia de América*, Barcelona, 1992, Universitat de Barcelona, 447-463. «Albaceas de la memoria o funcionarios del olvido», *Historia social*, Valencia, 14 (otoño 1992), 143-158. «Caballos, canes, conquistadores y cruzados», *Anuario del IEHS*, Tandil, Argentina, VII(1992), 11-29. «500 años de violencia», *Cuadernos Nuevo Sur*, Caracas, 1 (may-jul 1992), 97-100. «Elegir lo posible y escoger lo mejor. Sobre la Lal eclesiástica», *Boletín Americanista*, 42-43(1992-1993), 141-158. «Decir las cosas por su nombre», P. García Jordán, M. Izard y J. Laviña, *Memoria creación e historia: Luchar contra el olvido*, Barcelona, 1994, Universitat de Barcelona, 59-70. «Arxivadates, usurpadors de la memòria i buròcrates prestigiadors» i «Croats, herois i sacrificats», *Taller d'Història*, València, 5 (1r sem. 1995), 31-34 y 35-38. «Los olvidados», *Historia* 16, Madrid, 233(sep 1995), 100-108. «Los indios son allí todavía indios y vagan en la barbarie esperando la Hispanidad», *Boletín Americanista*, 45(1995), 189-199. «Perpetuar el embeleco o recordar lo ocurrido», *Boletín Americanista*, 46(1996), 243-257. «Gestas y efemérides. Sobre el cuarto centenario», *Boletín Americanista*, 47(1997), 181-202. «Negar lo evidente o revelar lo oculto», Congreso virtual, <http://www.ub.es/hvirt/index.htm>. «Cimarrons, espanyolistes i colonialistes», Extraordinari «1898: el desastre i l'avenç. Catalunya i la fi de l'imperi espanyol», *Avui*, 23/04/1998, 40. «De Isabel y Fernando el espíritu impera. Sobre la persistencia de las sacralizaciones», P. García et alii (Coords.), *Lo que duele es el olvido: recuperando la memoria de América Latina*, Barcelona, 1998, Universitat de Barcelona, 421-434. «Cara al sol jugando a contar mentiras», *Boletín Americanista*, 50 (2000), 201-221. «Engañando y desvirtuando brazo en alto», P. García et alii (Coord.), *Estrategias de poder en América Latina*, Barcelona, 2000, Universitat de Barcelona, 333-346. *El rechazo a la civilización. Sobre quienes no se tragarón que las Indias fueron esa maravilla*, Barcelona, 2000, Península, 219.

seguretat per l'excés demogràfic i els descontents de l'Est. Quan les masses se sentien explotades o sense llibertat, la frontera oferia possibilitats inèdites i una sortida.²

Tinc *Defensa de la Hispanidad*, de Ramiro de Maeztu, per espècimen emblemàtic de la *Lal* feixista. L'autor, vinculat a Acció Espanyola, fou dels precursors i mestres de la Nueva España, apologista de Hitler i conspirà amb els militars i eclesiàstics el juliol de 1936.³ En la cloenda, «Apología de la Hispanidad» de Gomá i Tomás, arquebisbe de Toledo i Primat d'Espanya, llegit a Buenos Aires en un Congrés Eucarístic, citant altres conquestes i la crítica del capellà Vermeersch a la del Congo, deia «nosotros encontramos una América idólatra y bárbara y se la entregamos, entre dolores de alumbramiento, a la civilización y a Dios».⁴

Però la *Lal* belga deia el mateix de la colònia que va espoliar Leopold II i ho evoco amb alguns manuals d'ensenyament mitjà, dos dels anys 40, escrits per jesuïtes, i dos més recents. De la Court detallava els deures d'una «puissance colonisatrice, 1er se considérer comme le tuteur de personnes morales encore mineures; 2e ne se livrer qu'à une exploitation modérée des ressources de la colonie; 3e veiller à assurer graduellement le progrès intellectuel, matériel et moral des indigènes; 4e respecter les coutumes et traditions des indigènes, tant qu'elles ne s'opposent pas à la vraie civilisation». Cenyint-se al Congo amollava que la tapadora maquinada per Leopold, l'Association Internationale Africaine, es fundà «dans un but à la fois scientifique et humanitaire». Per Willaert «Notre

2 Claude Fohlen, *La América anglosajona de 1815 hasta nuestros días*, Barcelona, 1967, Labor, 314, fa una demolidora desmitificació d'aquestes faules en especial a les pàgines 207-225.

3 Hi burxo, la *Lal* feixista és com les anteriors o posteriors. Si el 1943 el tercer punt de la Norma programàtica de Falange proclamava a España «eje espiritual del mundo hispánico», Manuel García Morente (*Ideas para una filosofía de la historia de España. Discurso correspondiente a la apertura del curso académico 1942-1943 por el Doctor Don... presbítero Catedrático de la Facultad de Filosofía y Letras*, Madrid, 1942, Universidad Central, 97), resava, «la hispanidad es aquello por lo cual lo español es español. Es la esencia de lo español»; afegint, el catolicisme «es consustancial con la definición misma, con la idea misma de la hispanidad». Alcalá-Zamora, en aparença de l'altra vorera, presidí la II República, en obra coetània a la de Maeztu, deia de les Lleis d'Índies que tenien pocs principis, quasi «uno solo: la españolización justiciera y piadosa del mundo indígena, que irá, con lento y esplendoroso desarrollo, formando uno de los árboles más gigantescos e inconfundibles que en la vida jurídica han crecido y florecido». O afegia «La verdad histórica es que España, predestinada para el descubrimiento y la colonización, lo estuvo también para encarnar la concepción a la vez más alta y la más llana de la convivencia racial», *Nuevas reflexiones sobre las Leyes de Indias*, Buenos Aires, 21944, Ed. G. Kraft, 100 y 135-138. Pel professor Pereña «Las Leyes de Indias [...] significan el más alto monumento a la libertad y a la dignidad de la persona humana» o «sellaban el esfuerzo gigante de aquellos apóstoles que, a través de medio siglo, habían luchado por la verdad y la justicia contra las crueldades de no pocos aventureros [...] españoles», *Misión de España en América, 1540-1560*, Madrid, 1956, CSIC. Mario Hernández Sánchez-Barba, catedràtic de la Universtat de Madrid, en pròleg al llibre de Juan Luis Beceiro García (*La mentira histórica desvelada: Genocidio en América?*, Madrid, 1994, Ejearte, 638) sosté «Dejémonos de circunloquios: se trata de una obra maestra del espíritu fundacional español» (13); i Beceiro reproduceix (72) el parer del mexicà Alfonso Reyes, «El conquistador español se alistaba para la conquista de América como un soldado de Cristo. La razón teórica de la conquista —cualquiera que fuese la razón práctica— era para él la misma razón de las Cruzadas. El más alto título espiritual de España a la posesión de sus colonias había sido la predicación del Evangelio», *Antología general*, Madrid, 1986, Alianza, 156.

4 Publicat per primer cop el 1934, el llibre s'ha reeditat moltes vegades, he fet servir la de l'editorial Rialp, de l'Opus, Madrid, 1958, 339, cita en 341.

colonie est l'œuvre du génie de Léopold II et d'une poignée de héros», porfiava després, «Parmi nos officiers [...] se révéla toute une pléiade de héros, à qui la patrie doit une immortelle reconnaissance. Le vieux sang des Croisés belges [...] produisit des initiatives sublimes dans les deux forces de la nation qui par vocation se consacrent aux tâches héroïques, les soldats et les missionnaires», en recordar que Lleó XIII envià frares darrera els exploradors. Afegia que de 1890 a 1906, «la nécessité de trouver au plus tôt des ressources *donna lieu à de sérieux abus*, qui furent grossis et exploités par les ennemis de l'État, notamment en Angleterre». Empra de nou l'encenser asserint «Par des prodiges de valeur, soutenus par la tenace volonté du souverain, les officiers, nos compatriotes pour la plupart, triomphèrent dans une lutte contre les hommes et les difficultés de toutes sortes». Com a les Índies, «Parallèlement à leur action religieuse, les missionnaires se dévouèrent à l'enseignement et à la science [...] à l'organisation du travail agricole ou industriel, aux œuvres sociales, à l'introduction de la culture du froment, de la pomme de terre [...] à l'élevage du bétail».⁵

Manuals més nous reiteren el mateix amb un lèxic adobat. Per Franz Hayt «la Belgique ne se préoccupa pas seulement au Congo de ses intérêts matériels; conformément aux vues de nos souverains, elle y poursuivit *une œuvre civilisatrice* [...]. Les missions, catholiques et protestantes, tout en poursuivant l'évangélisation des indigènes, participèrent aussi à ces entreprises».

Galloy i Hayt, en molts paràgrafs quasi copia literal de l'anterior, iteren els vells tòpics, es pretenia explorar i civilitzar, i «abolir la traite des Noirs», a la vegada que missioners catòlics i protestants «commencent l'évangélisation des populations fétichistes tout en luttant contre le cannibalisme et les maladies tropicales». Com mentí la *Lal* parlant de l'empresa colombina, «Pour mettre en valeur l'immense territoire, il fallait faire face à des dépenses exceptionnelles: Léopold II ne disposait que de sa fortune et de celle de quelques financiers».⁶

Andròmines que poden contrastar-se amb *El fantasma del rey Leopoldo. Codicia, terror y heroísmo en el África colonial*, del periodista nordamericà Adam Hochschild.⁷ Precedit d'un esperpèntic pròleg de Mario Vargas Llosa, una de les vestals hispanoamericanes de la *Lal*, que ratifica les denúncies de l'autor oblidant que, com diu aquest, qualsevol estat conqueridor ha perpetrat el mateix i Castella, per descomptat, a les Índies. Així proclama «a diferencia de otros grandes depredadores de la historia, de Gengis Kan a los conquistadores españoles, el rey Leopoldo [...] nunca puso un pie en el Congo» o que el 1862 Leopold viatjà a Sevilla i escriví a un amic, «Estoy muy atareado revisando los archivos de las Indias y calculando el beneficio obtenido por España de sus colonias entonces y ahora».

⁵ *Histoire Contemporaine*, Namur, 1942, Wesmal-Harlrir, 230 y 235 i *Histoire de la Belgique*, Tournai, 1947, Casterman, 323-335. *Cursiva meva*.

⁶ *Du XVIIe siècle à nos jours*, Namur, 1963, Wesmal-Harlrir, 242 i *De 1848 à 1918. Du Document à l'Histoire*, Bruxelles, 1989, Boeck-Wesmal, 66. *Cursiva meva*.

⁷ Barcelona, 2002, Península, 527, cites a 22, 68, 111, 161, 185, 193-194, 226, 384, 416, 443 i 447.

A més de donar prou referències sobre manca de coherència entre moral oficial i comportament de les famílies reials europees, Hochschild demostra que Leopold també disfressà les seves atrocitats; l'article que assolí publicar en el *Times* de Londres firmant «D'un corresponsal belga», deia que l'Associació Internacional del Congo era com una «Sociedad de la Cruz Roja, constituida con el noble propósito de brindar servicios duraderos y desinteresados a la causa del progreso». Leopold i d'altres europeus, exploradors, periodistes o constructors d'imperis, nova analogia amb Amèrica, parlaven d'Àfrica como si no hi hagués africans: espai buit esperant ésser ocupat per ciutats i ferrocarrils construïts per la màgia de la indústria europea. Més enllà sosté que comentaris sobre la mandra dels nadius acompanyaren totes les apropiacions europees de territori africà, «como ya se habían utilizado antes para justificar la conquista de América». Leopold engegà a un periodista nordamericà, «Al tratar con una raza formada por caníbales durante milenios, es necesario utilizar los mejores métodos para sacudir su ociosidad y hacer que se den cuenta de la santidad del trabajo». En el Congo s'empraren els mateixos eufemismes que arreu, cruels expedicions de la Force Publique eren anomenades oficialment *reconnaisances pacifiques*, mentre els EUA usaren a Vietnam la paraula *pacification* 60 anys després. Hochschild ressenya prostitució de dones presoneres per fer pressió als marits; complicitat de la majoria de missioners catòlics belges recolzant el rei i el seu règim. Pensa que Conrad s'inspirà pel Kurtz d'*El cor de les tenebres*, en Léon Rom per qui, en *Le Nègre du Congo*, aquella ètnia «Es el producto de un estado idiotizado, sus sentimientos son toscos, sus pasiones rudas, sus instintos embrutecidos y, además, es presuntuosa y vana. La principal ocupación del negro, a la que dedica la mayor parte de su existencia, consiste en tenderse en una estera bajo los rayos cálidos del sol, como un cocodrilo en la arena [...]. El negro no tiene idea del tiempo, y si un europeo le interroga sobre este asunto, responde en general, con alguna estupidez». Esmenta causes de la despoblació deguda a assassinats, fam i sobreexplotació, malalties i negativa de les dones a parir per no infantar nous esclaus o per facilitar fugides quan arribaven els civilitzadors, donat que dona embarçada o mainada eren un destorb, i emfatitza que davant l'hecatombe, aleshores i ara, els defensors de Leopold ho han atribuït al mal de la son.

A finals de 1908 Leopold vengué el domini a Bèlgica per 50.000.000 de francs «como señal de gratitud por los grandes sacrificios realizados por él a favor del Congo». Era de témer, denúncies del que passava allí aixecà ia llebre sobre altres indrets del continent. París envià a la colònia veïna a De Brazza, que escriví un relat esfereïdor; però mort a la tornada, a l'enterrament el ministre corresponent digué d'ell: «Es el ejemplo [...] de las tradiciones eternas de justicia y humanidad que constituyen la gloria de Francia» i l'informe mai no es publicà.

Hochschild rememora també el genocidi de Washington agredint l'Oest o a Filipines, uns 200 000 morts, molts de gana, o el de Gran Bretanya a Austràlia. Glossa que al Museu Real d'Àfrica Central, de Brussel·les, s'esmenten cam-

panyes contra esclavistes o es recorden els blancs morts allà, però no hi ha referències a l'explotació dels nadius, a tants massacrats, mans tallades castigant els que no lliuraven prou marfil o cautxú, a orfes o a terra robada. El Congo és magnífic exemple d'una política de desmemòria. Leopold borrà dels arxius les proves inculpatòries i poc abans de passar la colònia a Bèlgica és cremaren milers de documents. Insisteix, «Los colonizadores escribían los libros de texto en toda África; esta práctica, junto con una amplia prohibición de publicar libros y la censura de prensa, llevó a su culminación el acto del olvido en lo referente a la documentación escrita. En el Congo, durante los 50 años de régimen belga que siguieron a la muerte de Leopoldo, los libros de texto [...] colmaban de elogios al rey y a sus acciones, tal como los [...] soviéticos elogiaban a Lenin. Un texto de 1959 para soldados jóvenes congoleños que estudiaban para [...] oficiales sin mando explicaba [...] que la historia revela como los belgas consiguieron crear este inmenso territorio gracias a sus actos heroicos. Luchando contra los traficantes de esclavos «árabes», en tres años de sacrificios, perseverancia y sólida entereza remataron brillantemente la campaña más humanitaria del siglo liberando a pueblos diezmados y explotados de esta parte de África». Pel que fa a càrrecs, que no eren anomenats, deia, «Las críticas expresadas en el curso de campañas difamatorias emprendidas por extranjeros celosos [...] no tenían ningún valor, según se pudo demostrar».

Cronològicament lluny del que esmento, diu Hochschild que dos mesos després d'haver estat electe president Lumumba, una subcomissió per a tasques encobertes del Consell de Seguretat Nacional dels EUA, de la qual formava part Allan Dulles, director de la CIA, autoritzà el seu homicidi. Richard Bissell, cap d'operacions de la CIA aleshores, digué més tard: «El presidente [Eisenhower] habría preferido con mucho que nos hubiéramos ocupado del asesinato de alguna otra manera, pero veía a Lumumba tal como lo veía yo y muchas otras personas: como un perro rabioso [...], y quiso que se abordara el problema»

L'Amèrica envaïda

Fa gairabé un any tinguí la sort de formar part, a la UAB, del tribunal que jutjà l'excel·lent tesi defensada per l'amic José Germán Pacheco Troconis.⁸ Tot felicitant el doctorant pel treball extraordinari, al·ludí a una de les meves dèries, parlant de l'època de l'inici del conreu, 1770; ell donava com límits de la colònia els de l'actual Veneçuela, arribant a dir «El territorio de la Capitanía estaba limitado por el mar al norte [...] i] el Brasil al sur», fet que era doblement erroni perquè ni els portuguesos havien conquerit tanta selva amazònica, ni els castellans controlaven, a tot estirar, gran cosa més que alguns indrets al llarg de l'Orinoco i els seus afluents i una franja costanera que cap al sud no supe-

8 «El añil: historia de un cultivo olvidado en Venezuela, 1767-1870».

rava els 100 km; tot plegat no ocupaven ni el 15% de la república dels nostres dies. Em desconcertaren reaccions irades de dos companys del jurat, un dels quals fins i tot digué que no tenia cap inconvenient en xerrar de l'Alemanya medieval, ni jo tampoc per descomptat, però no era aquesta la qüestió que havia plantejat.

L'afer té a veure amb una de tantes falòrnies de la *Lal* hispànica asserint que les Índies comprenien tot el continent del riu Gran a l'Estret de Magallanes cosa que es repeteix fins l'avorriment però citaré sols algun cas. Un pontífex de la *Lal*, Vicente Sierra, historiador i assagista argentí, mantenia de finals del XVI, «en menos de 80 años las posesiones españolas se extienden, poco más o menos, entre los 41° de latitud austral y 37° de latitud boreal».⁹ La fervent arenga de Luis Yáñez, president de la preceptiva Comissió Nacional, «En el año del Quinto Centenario», assevera «la presencia española se extendió desde lo que hoy es la mitad de Estados Unidos hasta los confines de la Tierra de Fuego»,¹⁰ el que d'ésser cert hauria estat un miracle anacrònic, molts indrets del nou món foren ocupats al segle XIX i fins i tot al XX i encara queda alguna menuda resta sense haver estat trepitjada pels blancs; a més, el que diu Yáñez deixa fora del mapa el Brasil portuguès o àmbits d'altres metròpolis, Holanda, França o Regne Unit i no haurien estat viables les variants de rebuig a la colonització, de nadius, africans o cimarrons o, el que és el mateix, maputxes i xiximeques, ranqueles o iakis, gent de Palmars o llaneros, haurien insurgit no des de llurs paratges que ja havia ocupat Castella, sinó des de l'atmosfera. Yáñez perpetra també violència amb el llenguatge, menciona «epopeyas» de la conquesta i oblida la resistència aborigen defensant terra i cultura. Per arrodonir-ho, el parer del president convertia en incongruent extravagància les ponències presentades en el IV Congrés Internacional d'Història Econòmica, celebrat a Bloomington, Indiana, el setembre de 1968 i publicades un any més tard, amb aportacions de l'editor, Rolando Mellafé, Enrique Florescano, Halperin Donghi, Cortés Conde o Carrera Damas. Florescano, per citar un cas tenia la gosadia —contrariant el mandat de Yáñez— d'afirmar que en la conquesta de l'espai mexicà al nord dels rius Lerma i Pánuco, «empresa formidable», els espanyols havien invertit dos-cents anys.¹¹

El peu d'un mapa d'un manual de batxillerat diu «Aparte del mundo de las islas del Caribe [...] el imperio colonial español se extendía compacto desde el río Grande y California hasta las tierra de Patagonia».¹² El manual de Martins Ferreira, té una visió crítica de la colonització, castellana o lusa, o del capitalisme i lamenta normes ministerials brasileres que suposen, si més no, dues

⁹ *Así se hizo América (La expansión de la Hispanidad en el siglo XVI)*, Madrid, 1955, Ediciones Cultura Hispánica, 461, cita a 55.

¹⁰ *El País*, 23/01/92, 11. Vegeu al respecte el meu «Negar lo evidente o revelar lo oculto», esmentat en la nota 1.

¹¹ Alvaro Jara (ed.), *Tierras nuevas. Expansión territorial y ocupación del suelo en América (siglos XVI-XIX)*, México, 1969, El Colegio de México, 138.

¹² Manuela Balanzá et alii, *Ibérica, geografía e historia de España y de los Países Hispánicos*, 3º Bup, Barcelona, 1994, Vicens-Vives, 156.

atzagaiades. Primer, que la mainada d'un país amb la meitat del cens negre o mulat, no trobi en el llibre la més mínima referència al passat africà, mentre la matèria que li engalten com història és de fet l'arbre genealògic de l'Occident globalitzador, s'evoquen Egipte i Mesopotàmia, Roma i Grècia mereixen un 8.9% del contingut, l'edat mitjana 6.5% o el Renaixement 11.4%.¹³

La segona singularitat, errada i anacronisme de la HS que estic evocant, és esbossar mapes d'èpoques passades com si les fronteres actuals vinguessin de la nit del temps, el que en el cas del Brasil és encara més grotesc si recordem que pel Tractat de Tordesillas (1494) es donà abusivament a Portugal una ínfima part d'Amèrica del Sud, que els conqueridors augmentaren expoliant els que ja hi eren i, en el XIX, l'Imperi o la República apropiant-se contrades que s'autoatribuïen els nous estats llatinoamericans. Al volum de 6è grau n'hi ha sis amb els límits d'ara: dos pastats «Distribuição primitiva dos grupos indígenas» i «Distribuição dos grupos indígenas»; un tercer damunt «Áreas com vegetação natural i devastades pela ação humana»; un quart tocant a «Os índios entre a cruz e a espada» amb «missões, colegios jeusítas, áreas de resistência dos índios»; el cinquè sobre «Contestações á orden colonial» i el sisè amb las «Rotas da riqueza, caminhos da colonização». En un del sencer continent, «Colonização espanhola», virreïnats, capitànies i Brasil ocupen tot l'espai fora dels actuals EUA i Canadà.¹⁴

Dolores Juliano, en treball clàssic, compara casos d'Argentina i EUA.¹⁵ Aquests, el 1776, ocupaven 1.250.000 km², a finals del XIX assoliren 7.777.000; els dos, Brasil o Colòmbia eren «unánimes en interpretar sus acciones militares de conquista como recuperación de nuestro territorio», «llevar la soberanía del estado hasta sus verdaderos confines», «civilizar las zonas aún deshabitadas del país». Afegeix, «La idea subyacente es que la totalidad de los territorios deben estar organizados como estados». Esmementant conquestes del XIX recorda, «cuando la contienda se realiza entre estados, se considera «guerra» y tiene de alguna manera que atenerse a las normativas internacionales, las agresiones y despojos realizados sobre sociedades tribales se denominan «campañas» y son consideradas como problemas internos de cada país, no sujetos al derecho internacional».

Més enllà detalla els indrets que perden la seva autonomia al llarg del segle, centre i costa del Pacífic de l'Amèrica del Nord, Costa Atlàntica d'Amèrica Central, selves amazònica i del Orinoco, Matto Grosso, bona part del Chaco i al migdia, al sud del Bio Bio en el Pacífic i del Salado en l'Atlàntic.

13 Sobre la invisibilitat del afrobrasilé pot consultar-se de Richard Marin «Du silence à la science. L'apparition de l'afrobésilien dans le champ des sciences sociales» en Michel Bertrandi y R. Marin, *Écrire l'histoire de l'Amérique Latine, XIXe-XXe siècles*, Paris, 2001, CNRS, 131-152.

14 José Roberto Martins Ferreira, *História* (ensino 5º y 6º grau), São Paulo, 1997, FTD, 144 + 63 y 223 + 64. Mapes del 2n volum en pàgina 47 del text i 5, 10, 13, 14, i 76 de l'Apèndix mapes, documents i memòria

15 «Expansión de fronteras sobre comunidades indígenas», a Jesús Contreras (compil.), *La cara india, la cruz del 92. Identidad étnica y movimientos indios*, Madrid, 1988, Revolución, 195, treball esmentat a 57-80.

Després tracta de forma específica el cas argentí, seguint Chiaramonte assenyalant que cap a 1800 les terres efectivament ocupades eren sols disseminades illes de població unides de forma intermitent per caravanes de carros, sovint atacades pels nadius, i des d'aquelles a vegades hi havia vaqueries, per aplegar vacum orejano a les pastures frontereres. Quan es proclamà la independència, l'oligarquia de Buenos Aires somniava controlar el Virregnat, en especial la plata del Alto Perú, però aquest, amb el nom de Bolívia, Paraguai i Uruguai s'emanciparen.

Estrafent l'afany expansionista l'oligarquia, des de 1880, decidí ocupar el sud, repartint-se per endavant les terres que es pensaven usurpar a naturals i gauchos, valent-se d'avenços en tecnologia militar, i munint-se d'una ideologia nacionalista que es reafirmà en una notable ritualització al·legòrica (cerimònies públiques, culte als libertadors, sacralització de símbols) i es recolzà en accions asimilacionistes encomanades a l'escola gratuïta, laica i obligatòria. Tot plegat, l'oligarquia, pretenia consolidar amb els nous paratges el seu poder econòmic i polític; fer servir els indis com mà d'obra barata un cop aculturats; i, per sobre de tot, eliminar models alternatius de vida, podent acollir o inspirar desplaçats del nord. Juliano afegeix, en aquest sentit, que els liberals sols acceptaven la forma d'organització centrada en el que qualificaven de progrés i llibertat i pretenien aniquilar qualsevol desviació. La Triple Aliança, forjada per Argentina, Brasil i Uruguai, que volia assolir Paraguai el 1865, evidencià que no s'aprovaven opcions que no s'encabessin en les sacrosantes normes del capitalisme.

L'anorreament dels maputxes a Xile va produir-se també en els anys 80 del segle XIX. A Veneçuela els cimarrons llaneros gaudiren d'una autonomia més que notable i quan, primer terç del segle XX, el dictador Juan Vicente Gómez, semblà que atenyia controlar tot el país amb una violència que ha esdevingut emblemàtica, el Llano fou l'única regió que se li oposà malgrat que amb la renda del petroli va ésser capaç d'organitzar un exèrcit munit amb tots els avenços logístics de l'època. A Nicaragua, la gent de la Costa Atlàntica resistí fins finals del XX i els sandinistes hi tingueren problemes quan volgueren «modernitzar» la regió. I al Brasil encara queden racons de la selva amazònica sense tuf dels blancs, les comunitats de descendents dels cimarrons estan assolint menar el seu espai d'una forma comunitària o les propostes dels Sem Terra o de la gent de Porto Alegre fulguren com esperances.

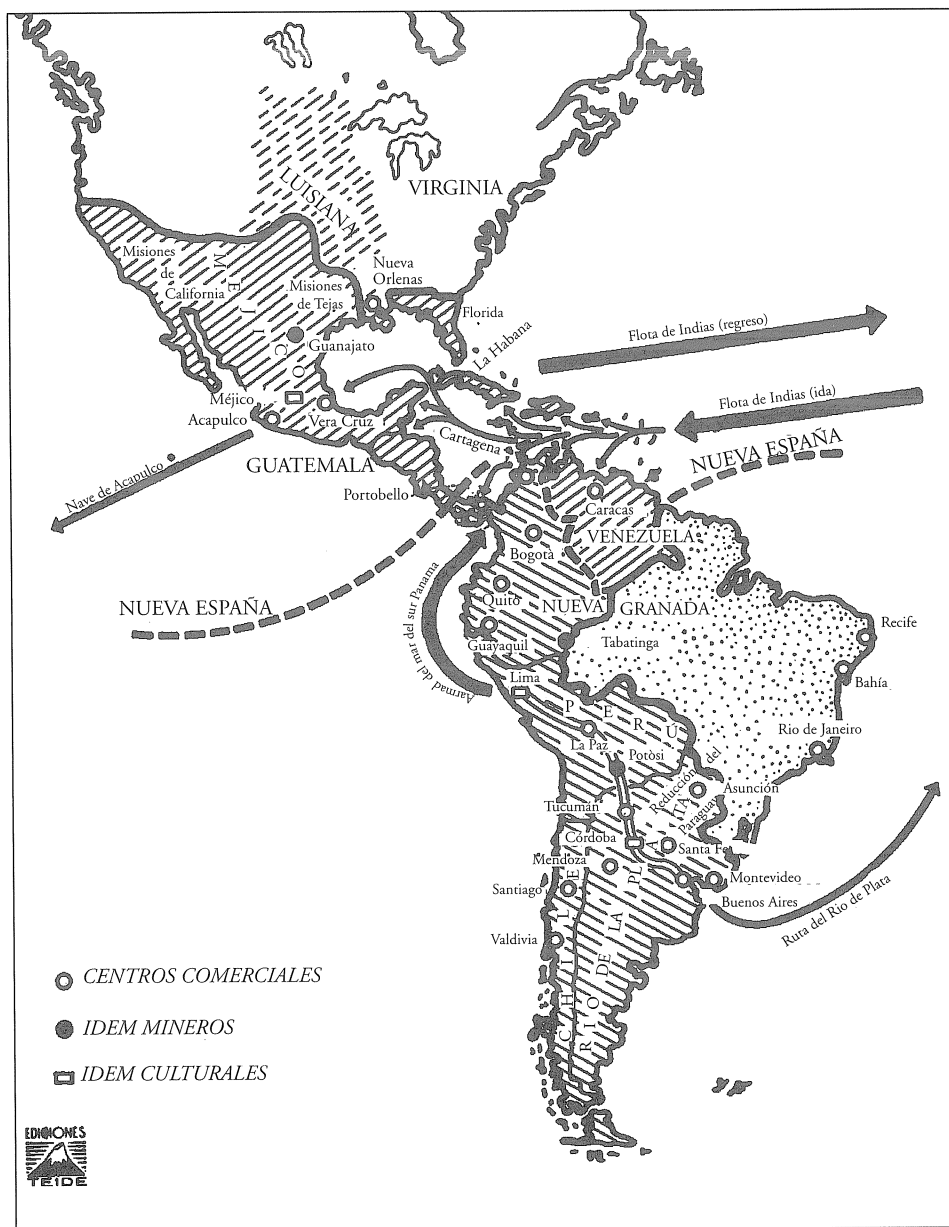
Tindria per alegòric que terres de conquesta tardana, senyorejades pels que ja hi eren abans del 1492 i que acolliren tants foragitats o lliscadissos de la mateixa Amèrica o fins i tot d'Europa es qualifiquessin en el segle XIX i fins i tot en el XX de comarques buides o desertes, donant a entendre els liberals que per ells nadius i/o cimarrons no eren gent.

No conec massa estudis com el de Juliano, però de més de mil Antilles, Castella envaí d'antuvi Santo Domingo, Puerto Rico i Cuba, si bé noves de plata a Terra Ferma implicaren que la majoria dels conqueridors volessin a Mèxic o Perú i que a les mares de totes les colònies sols quedessin establiments en les

capitals de les dues primeres i una extensió més considerable en la tercera.¹⁶ La resta, desdenyada —ells en deien «islas inútiles»-, fou ocupada anys més tard per altres metròpolis d'Europa, esdevinguen la solera d'imperis colonials més o menys imponents. Ja he citat el treball de Florescano; a la Nova Espanya i al Perú, els dos nuclis de l'imperi espanyol indià, assentats sobre les restes de l'àmbit azteca i el tawantisuyu incaic, els únics estats excedentàries d'Amèrica, era notable la demarcació sotmesa però no superà la que ja havien conquerit aquells dos regnes. A l'Amèrica Central i a la resta de la del Sud les superfícies subjugades serien semblants o menors als casos ja evocats, al Brasil i fins ben entrat el segle 20 la colonització s'extenia al llarg de la costa i de la impactant xarxa amazònica, sense atènyer el 10% del total d'ara o Bolívia, no ho oblidem una part del nucli austral, nadius, plata i agressors cavalcaven sobre la part més habitable dels Andes, cosa que no representava ni un terç de la república.

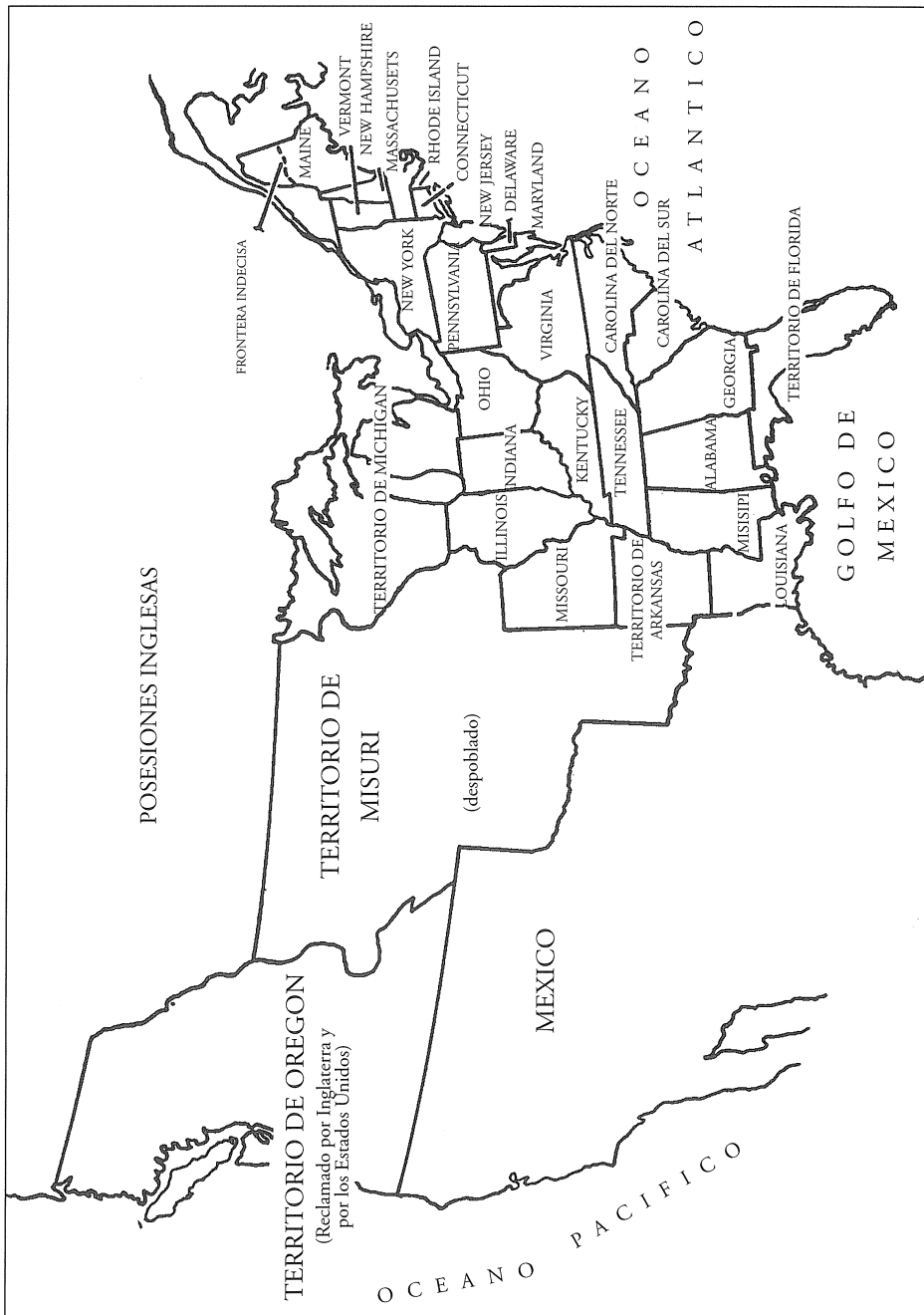
16 Cfr. Izard, «Cabello planchado, origen negado», *Boletín Americanista*, 48 (1998), 117-137 i *El rechazo a la civilización*, esmentat a nota 1; Angel Quintero Rivera «La cimarronería como herencia y utopía», *David y Goliath*, Buenos Aires, 48 (nov 1985), 37-51, i *Virgenes, Magos y Escapularios. Imaginería, etnicidad y religiosidad popular en Puerto Rico*, San Juan, 1998, Universidad de Puerto Rico, Universidad del Sagrado Corazón y Fundación Puertorriqueña de las Humanidades, 213, en especial, 29-53; i Marcos Winocur, *Las clases olvidadas en la revolución cubana*, Barcelona, 1979, Crítica, 171, dictamina que encara el 1959 l'Orient era una economia endarrerida, amb gent de costums diferents, «precaristas o usurpadores».

Mapa 1
«El Imperio español en América en el siglo XVIII»

Vicens Vives, J., *Atlas y síntesis de la Historia de España*, Barcelona, 1949, Teide, 142, mapa a 123.

Mapa 2
«Los Estados Unidos en 1829»

Bosquejo de hª de los Estados Unidos de América, [Washington], sf, Servicio de Información de los EE UU, 75, mapa a 37.

Mapa 3
«El imperio español en América a finales del siglo XVIII»

Mapa 4
«España en América»

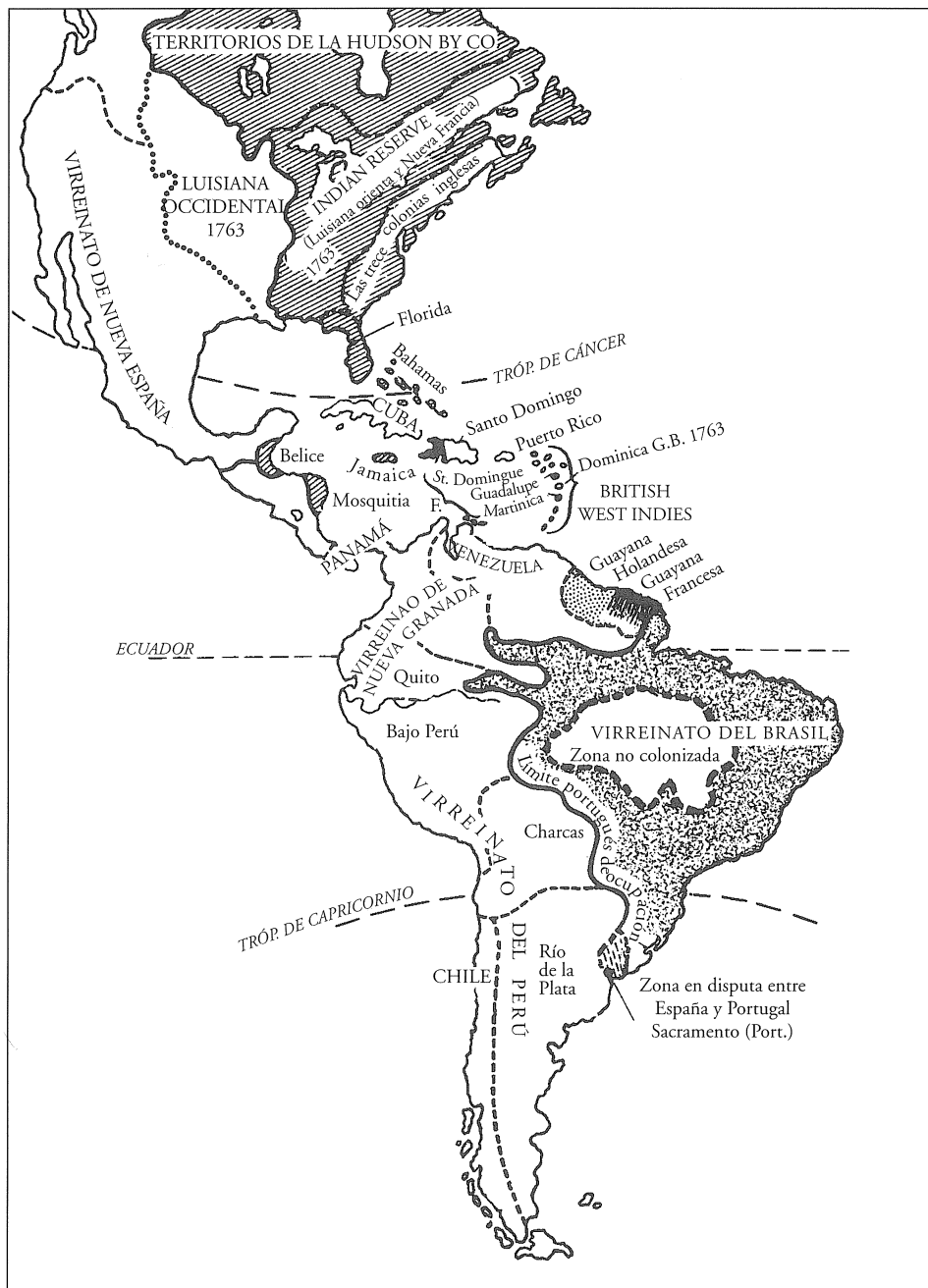
Gibson, Charles, *España en América*, Barcelona, 1977, Grijalbo, 368, mapa a 165

Mapa 5 «El Nuevo Mundo en 1784»

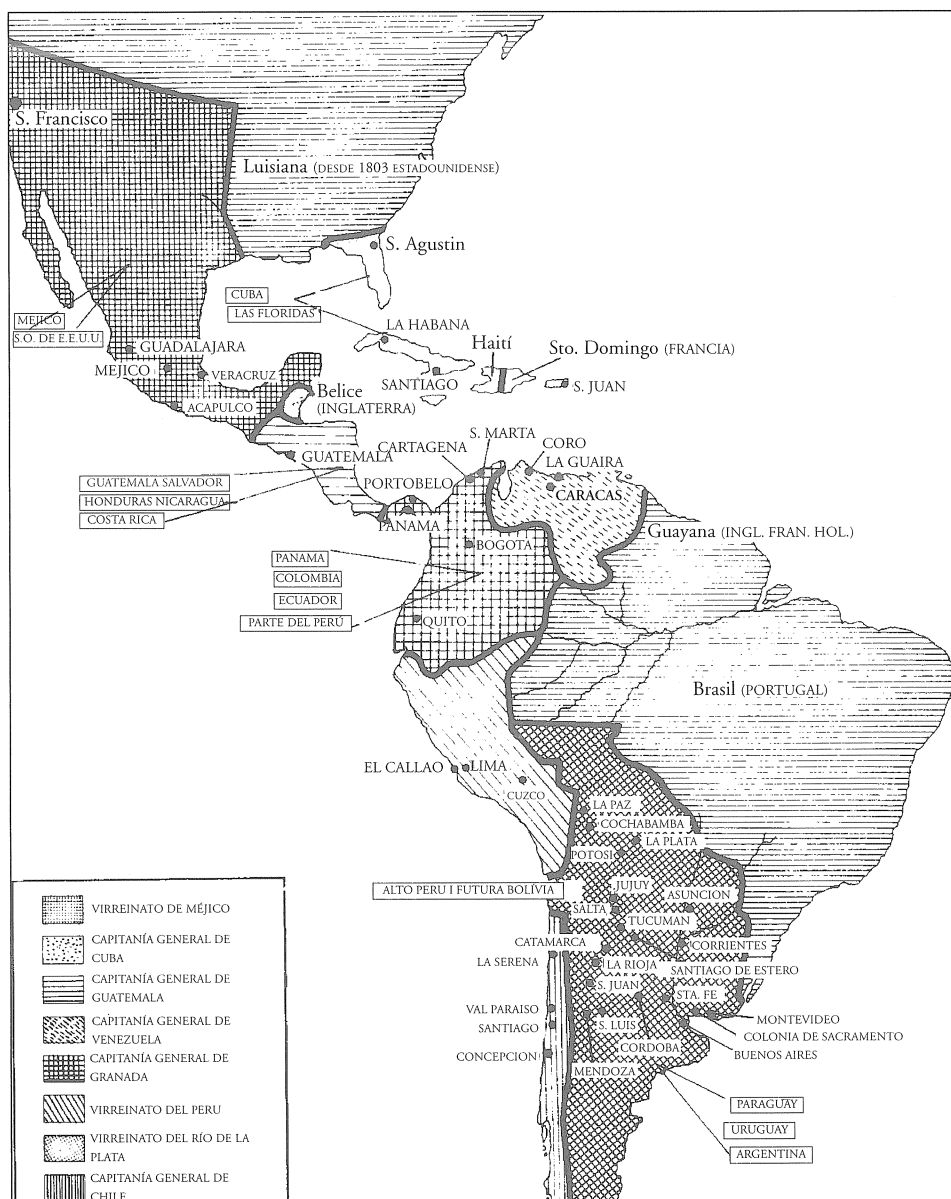
Céspedes del Castillo, G., *América Hispánica (1492-1898)*, Tuñón de Lara, M. (Direc.), *Historia de España*, Barcelona, 1983, Labor, VI, 526, mapas a 312 i 328.

Mapa 6
«El Nuevo Mundo en 1764»

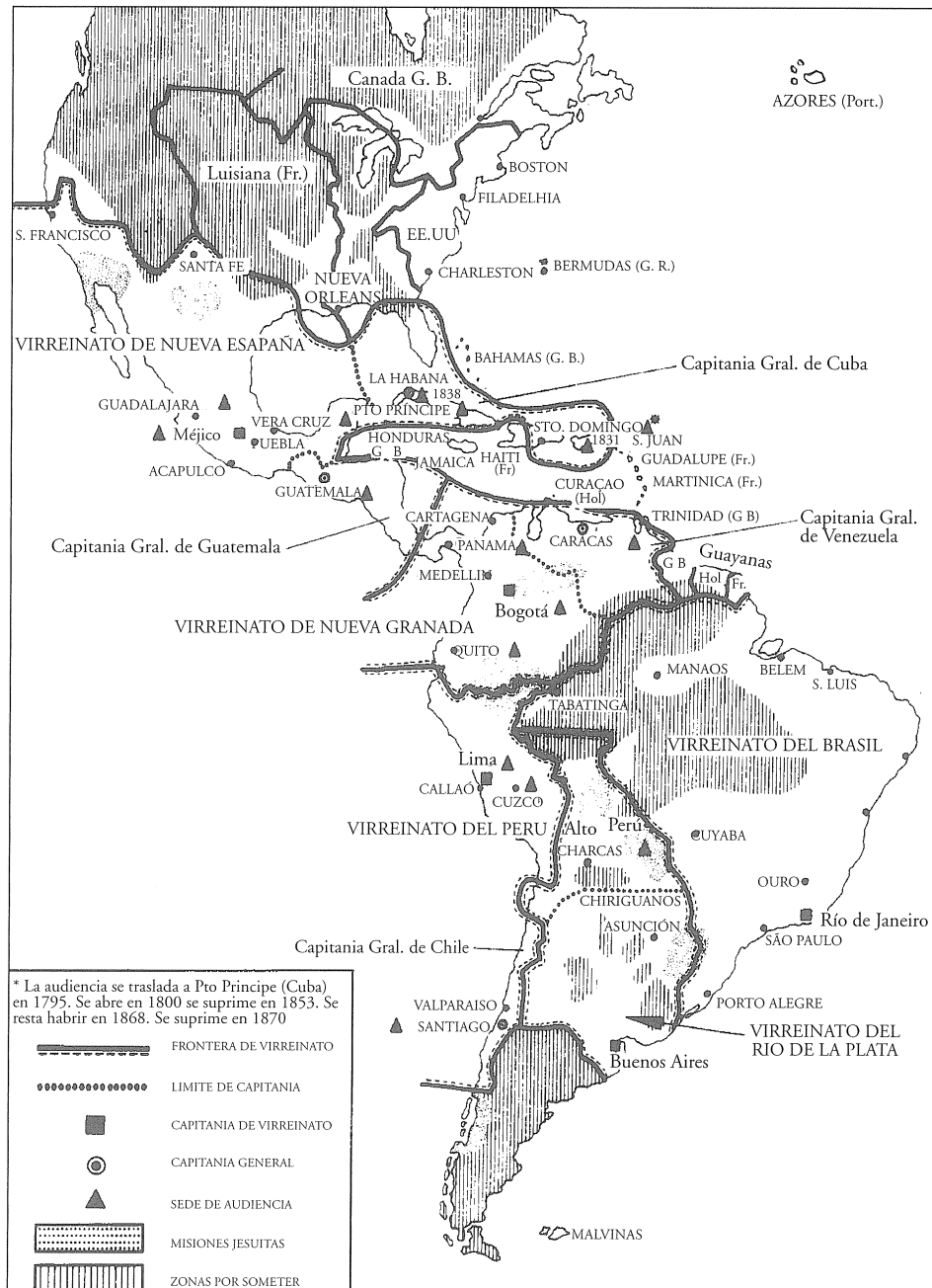
Céspedes del Castillo, G., *América Hispánica (1492-1898)*, Tuñón de Lara, M. (Direc.), *Historia de España*, Barcelona, 1983, Labor, VI, 526, maps a 312 i 328.

Mapa 7 «La América española a finales del siglo XVIII»

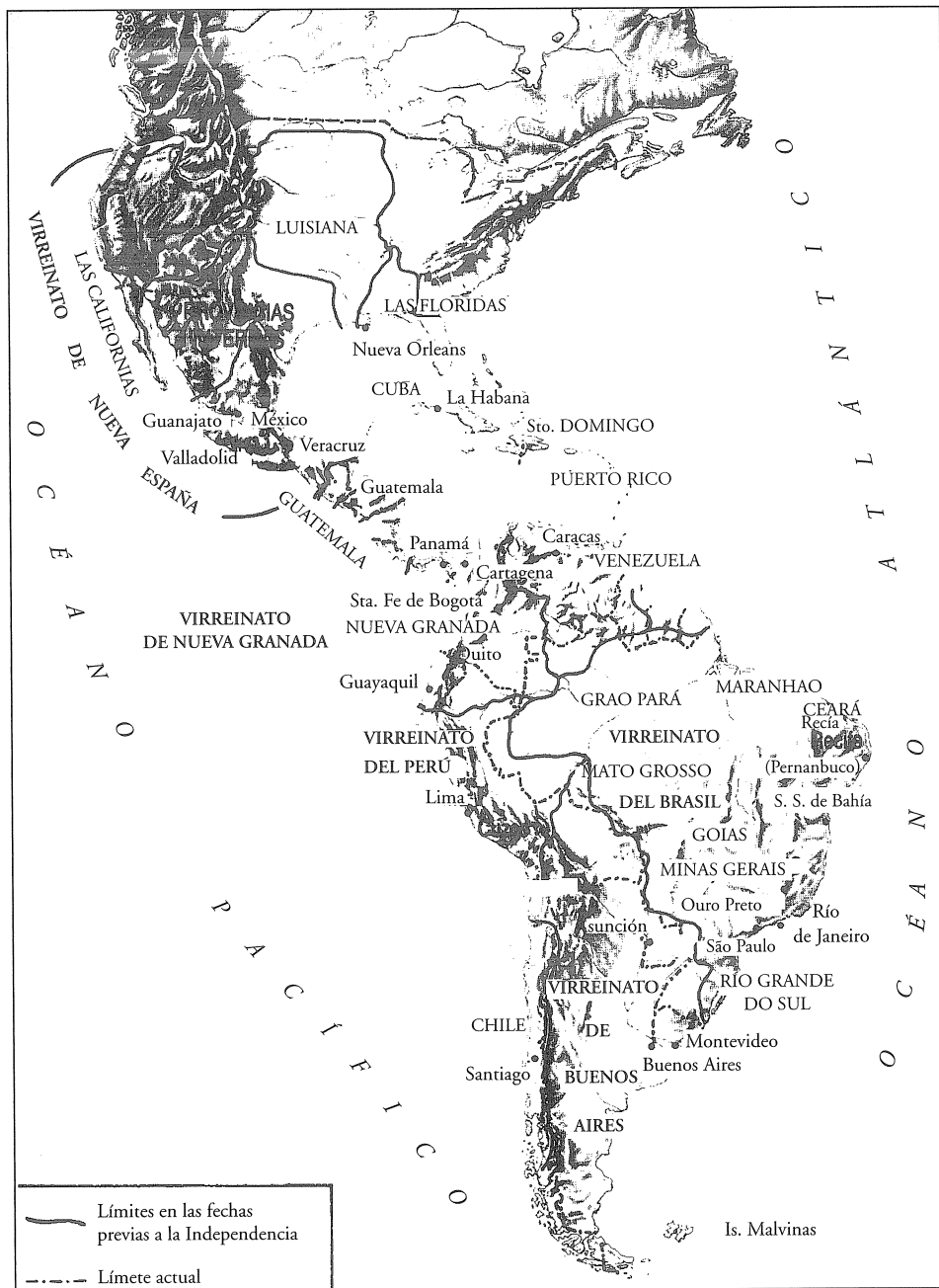
Morales Padrón, F., *América Hispánica. Hasta la creación de las nuevas naciones*, Montenegro Duque, A., (Coord.) *Historia de España*, Madrid, 1986, Gredos, 366, mapas a 281 i 317.

Mapa 8 «Las Américas a principios del siglo XIX»

Morales Padrón, F., América Hispana. Hasta la creación de las nuevas naciones, Montenegro Duque, A, (Coord.) *Historia de España*, Madrid, 1986, Gredos, 366, mapas a 281 i 317.

Mapa 9 «Iberoamérica en 1784»

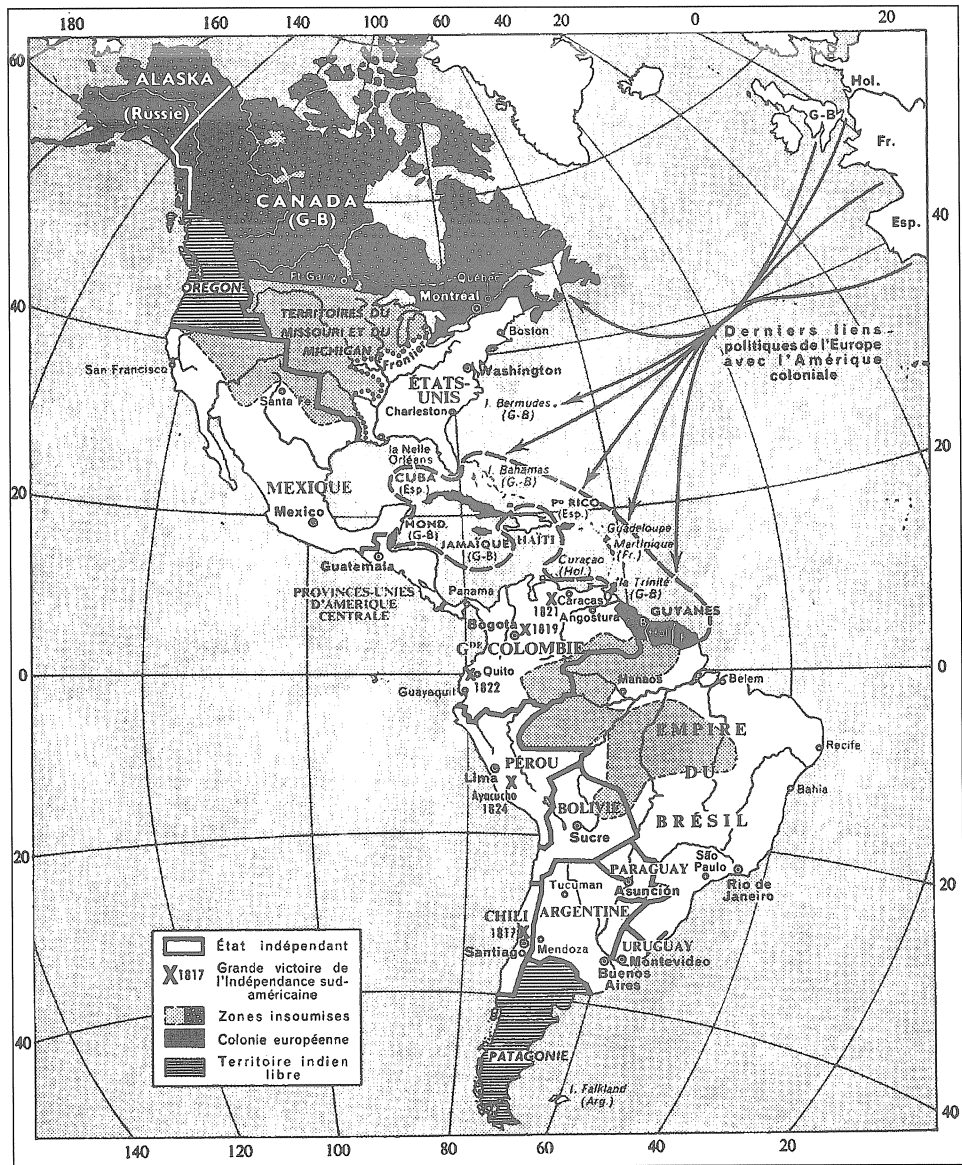
Céspedes del Castillo, G., *La independencia de Iberoamérica la lucha por la libertad de los pueblos*, Biblioteca Iberoamericana, Madrid, 1988, Anaya, 10, 128, mapa a 10.

Mapa 10
«L'Amérique vers 1800»

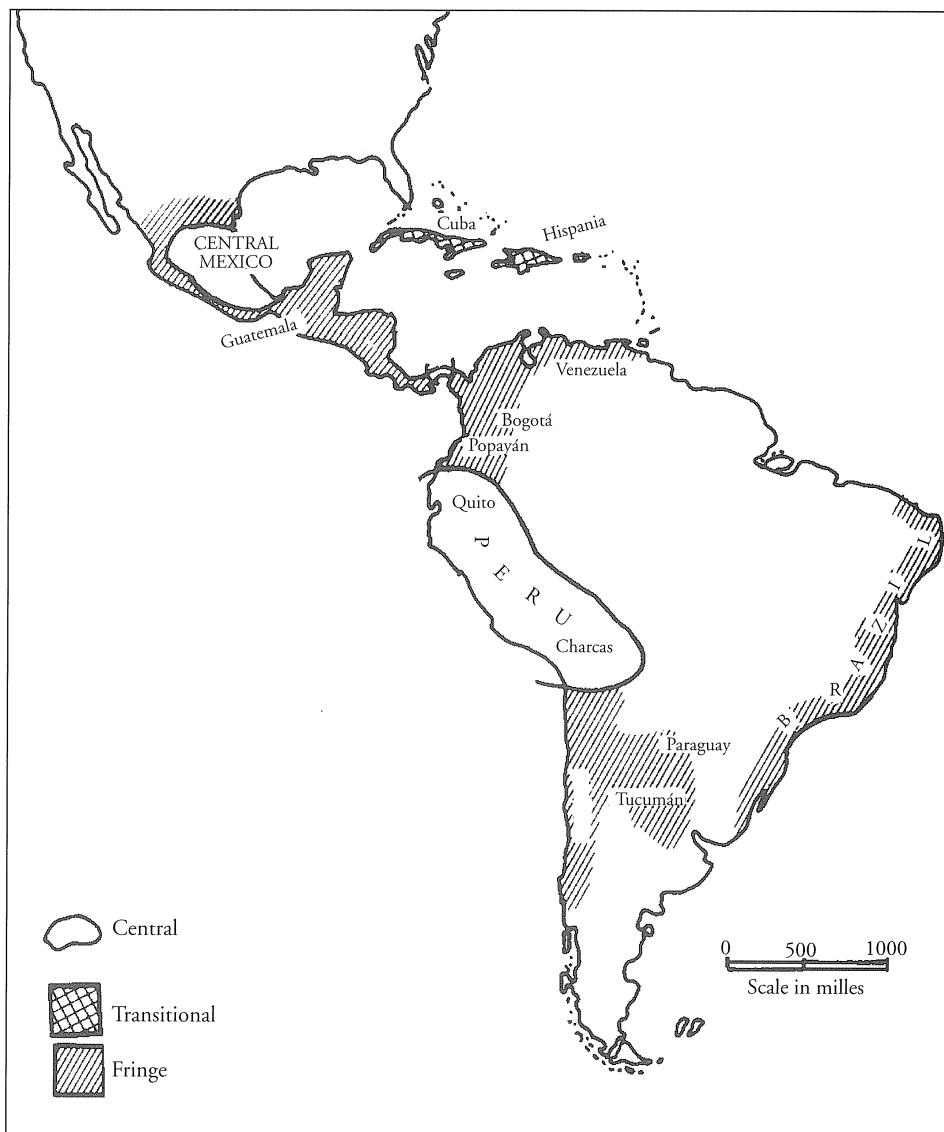
Chaunu, Pierre, *L'Amérique et les amériques de la Préhistoire à nos jours*, Paris, 1964, A. Colin, 470, maps a 167 i 229.

Mapa 11 «L'Amérique en 1830»

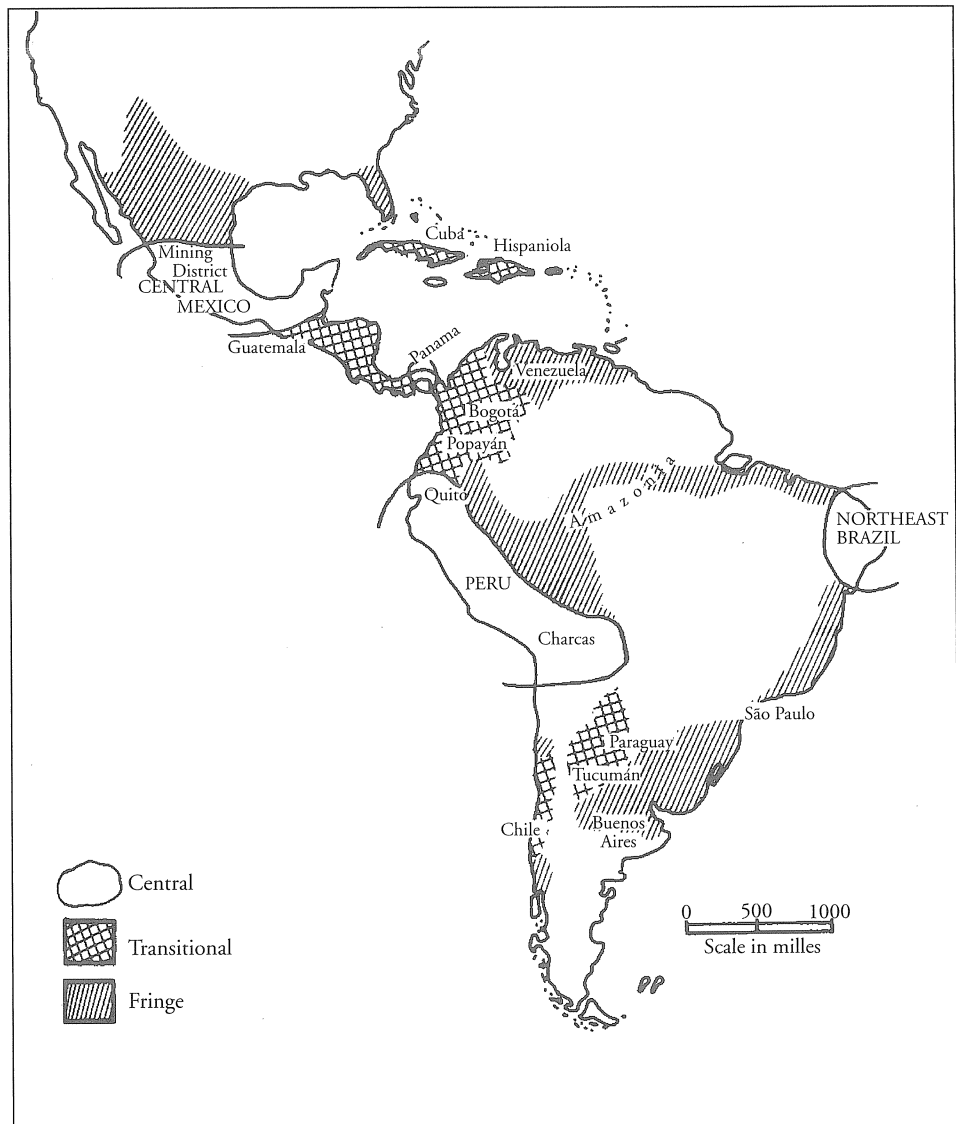
Chaunu, Pierre, *L'Amérique et les amériques de la Préhistoire à nos jours*, Paris, 1964, A. Colin, 470, mapes a 167 i 229.

Mapa 12
«Ibero-American center and fringe, ca. 1550»

Lockhart, J. and S.B. Schwartz, *Early Latin America. A History of colonial Spanish America and Brazil*, Cambridge, 1983, Cambridge U.P., 480, maps a 255, 284 i 337.

Mapa 13
«Ibero-American center and fringe, ca. 1650»

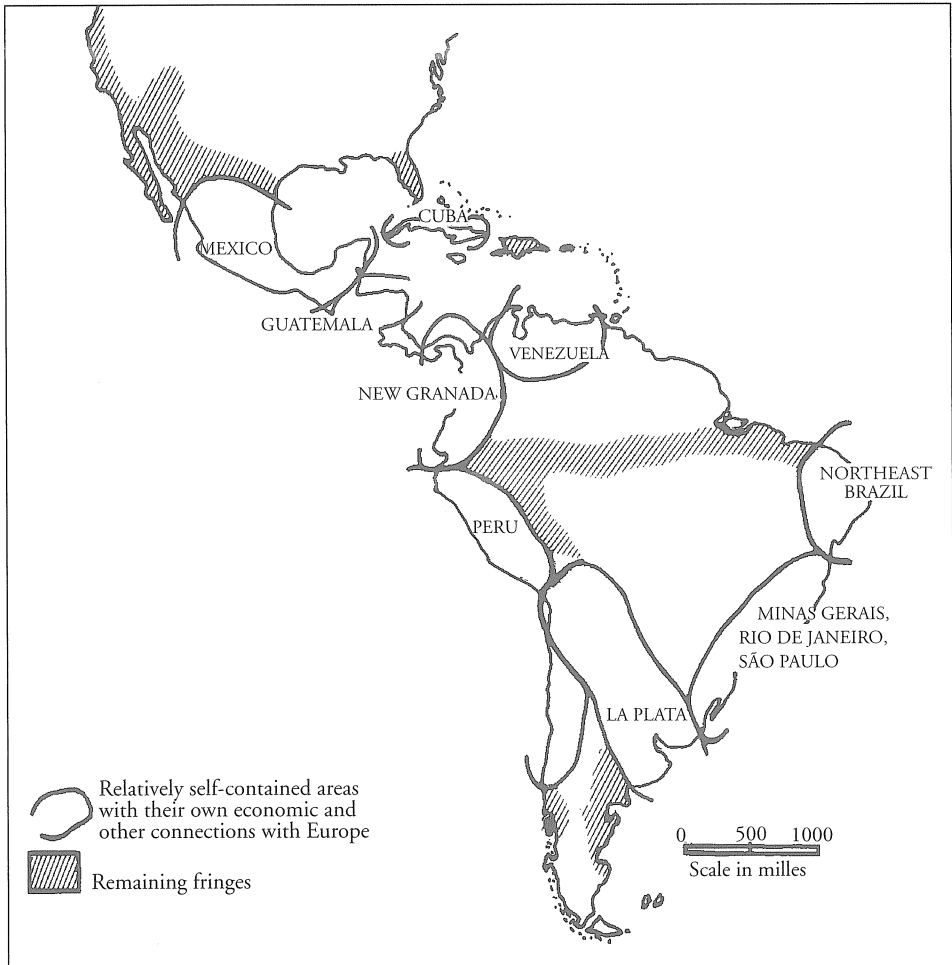
Lockhart, J. and S.B. Schwartz, *Early Latin America. A History of colonial Spanish America and Brazil*, Cambridge, 1983, Cambridge U.P., 480, mapas a 255, 284 i 337.

Mapa 14 «Colonial Venezuela»

Lockhart, J. and S.B. Schwartz, *Early Latin America. A History of colonial Spanish America and Brazil*, Cambridge, 1983, Cambridge U.P., 480, maps a 255, 284 i 337.

Mapa 15
«Ibero-American center and fringe, late colonial period»

Lockhart, J. and S.B. Schwartz, *Early Latin America. A History of colonial Spanish America and Brazil*, Cambridge, 1983, Cambridge U.P., 480, maps a 255, 284 i 337.